

Владимир М. Вукомановић РАСТЕГОРАЦ*

Универзитет у Београду
Факултет за образовање учитеља и васпитача

СУФИКСАЛНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ У ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ ПРЕДЗМАЈЕВСКОГ ПЕРИОДА

Иако има важно место у историји српске књижевности за децу, предзмајевско песништво је ретко било предмет проучавања. Циљ овог рада је да на одабраном корпусу предзмајевских текстова опише присутне творбене моделе у деривацији именица изведених суфиксом и укаже на доминантне тенденције у овом погледу. Анализа показује: 1) очекивано висок степен присутности деминутива и хипокористика, 2) неочекивано значајну присутност апстрактних именица кад се има у виду претпостављени узраст реципијента, 3) умерено присуство конкуренције именичких суфикса. Додатно, сагледавање ових аспеката предзмајевске песме указује на то како она настаје на специфичном укрштају тежње да се језик дела приближи реципијенту и да му се кроз стих пренесе одређена визија света, на сусрету историјских језичких прилика и поетичких намера аутора.

Кључне речи: творба речи, поезија, књижевност за децу, XIX век.

1. Увод

Иако заузима важно место у историји српске књижевности за децу, предзмајевско песништво је ретко било предмет темељнијих проучавања. У том погледу посебно се издваја антологија Зоране Опачић (2009), на чијој основи су касније конкретизоване неке од могућих координата у његовом сагледавању (уп. Вукомановић РАСТЕГОРАЦ 2016)¹. Једна раван дефинисања тичала се хронолошког и садржинског одређења предзмајевског периода, па се тако под њим подразумева распон између 1765. и 1880. године – између *Мелодије к њролеђу* Захарије Орфелина и покретања Змајевог листа *Невен* – а под предзмајевском дечјом поезијом књиге песама, циклуси и појединачне песме који су у проматраном временском одсечку посматрани као песништво за децу, као и они који се из данашње перспективе могу сматрати дечјом поезијом и ако то у време њиховог настанка није посебно експлицирано.

Као што предзмајевско песништво није било у фокусу критике, тако ни творбени процеси у поезији за децу нису честа тема. Међутим, у овом домену

* vladimir.vukomanovic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9442-9435.

¹ Овај рад је и настао на темељу дела докторске дисертације *Језик и стил поезије за децу предзмајевског периода* (Вукомановић РАСТЕГОРАЦ 2016), одбрањене на Филолошком факултету у Београду, а под менторством проф. др Александра Милановића.

једно питање је готово незаобилазно – употреба деминутива и хипокористика.² Њихово постојање констатовано је већ код Луке Милованова (Вуковић 1996: 86), потом код Змаја (Радикић 2003: 143), а они ће опстати као важно изражајно средство и у поезији савремених песника за децу (Огњановић 1997: 367). Па ипак, њихово претерано присуство изазваће и отворене негативне оцене: Сима Цуцић (1978: 28) с критичким отклоном казује како у *Полиџикином догајку* „сретамо сву ону песничку реквизицу: Цица-мица, Мика-Жика, Неца-Пеца, куца-Буца, Цека-зека, њока-кока”; Драгољуб Јекнић (1998: 103) истиче како Андра Франичевић „никада није успео да се ослободи ’ветрића-гиздавчића’, ’бата зека’, ’сека дреза’, ’цица маца’”; Душан Радовић (1984: X) био је такође ванредно оштар – „лоши песници римују деминутиве”, писао је у предговору својој *Анџолоџији*.

Циљ овог рада је да на укрштају две теме – предзмајевског песништва за децу и творбе речи у дечјој поезији – пружи опис присутности одређених творбено-семантичких модела и укаже на доминанте у овом погледу.³ Услед ограничења у обиму рада, акценат ће бити на једној врсти речи (именицама), једном творбеном начину (деривацији и, још уже, суфиксацији), који су и најрепрезентативнији за ову врсту сагледавања, а потврде ће у редукованом виду бити дате у засебном документу који је доступан на линку наведеном у наставку текста. Анализа ће бити изведена на одабраном корпусу предзмајевских текстова у којем је било важно обухватити оне с почетка и с краја назначеног периода, књиге и циклусе, стихове штампане и у ауторским књигама и оне из часописа. Ипак, пре него што се анализа изведе, ваља имати у виду језички и књижевноисторијски контекст у којем је ово песништво настало.

Наиме, у назначеном периоду, српски говорници су „стварали, поред осталог, и мешовите форме (типичне славеносрбизме) које су у себи, у једној лексеми, у једном облику, показивале интегрисаност црта двају језичких нивоа: и рускословенског (одн. руског) и српског народног” (Младеновић 2005: 207). Лексеме у којима се рускословенске фонетске особине могу наћи у њиховим коренским – али и неким префиксалним – морфемама, важе и за једну од главних особености славеносрпског доситејевског идиома (уп. Суботић 2008: 160). За период у којем настаје предзмајевско песништво карактеристична је конкуренција норми (Толстој 2004: 105), која се заоштрава у „преднационалном” периоду, а тренутак у ком она престаје да постоји у овом облику значи почетак „етапе стабилизације норми националног

² Њихово често коришћење у дечјем песништву има оправдање и у чињеницама развојне психологије и усвајања језика – оно је једна од типичних одлика *Ђовора ујћуеної деци* (Вукомановић Растегорац 2022: 151).

³ У домену језичке терминологије при томе се у значајној мери ослањамо на разматрања професора Боже Ђорића (2008: 13–35).

књижевног језика”. С аспекта књижевне историје, занимљива је примедба да ће славенизми у периоду класицистичке и сентименталистичке књижевности бити у употреби као логична последица жеље да се оствари узвишеност стила, док ће се у оквирима (пред)романтизма читати као сигнал везе са књижевном традицијом (уп. Милановић 2014: 273). За романтичарску поезију је карактеристично то што су поједине категорије далеко заступљеније од других – то су „именице субјективне оцене чијом су честом употребом романтичарски песници изражавали своју непосредност осећања” (Ристић 1969: 8; уп. и Илић 1964: 82–84)⁴.

Наведени увиди нас упућују на то да бисмо у поезији за децу предзмајевског периода могли да очекујемо високу продуктивност суфикса којима се граде лексеме субјективне оцене. Насупрот томе, ако се у обзир узме претпостављено прилагођавање израза психо-интелектуалним могућностима реципијента и његовој искуственој зрелости, очекивала би се мала продуктивност суфикса којима се творе апстрактне именице. Конкуренција облика је простор у којем се сукобљава утицај више могућих фактора – њихово присуство је очекивано са становишта историјског развоја српског књижевног језика, али је исто тако очекивано и њихово одсуство услед прилагођавања израза младом реципијенту.

2. ДЕРИВАЦИЈА ИМЕНИЦА У ПРЕДЗМАЈЕВСКОМ ПЕСНИШТВУ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ

2.1. ОЧЕКИВАНО БОГАТСТВО: *NOMINA EXPRESSIVA*. Присуство деминутива и хипокористика вероватно је једна од малобројних језичких особина која повезује готово све ауторе у нашем корпусу. Деминутиви се јављају већ у *Мелодији* 3. Орфелина, и то је одлика овог дела која се узима као могући аргумент да је она блиска свету детета. Касније су они присутни код готово свих аутора и(ли) рукописа који су узети у обзир. Међу најпродуктивнијим суфиксима у грађењу деминутива су /-ица/ и /-ић/, а међу хипокористцима /-ка/⁵. Примери ове творбено-семантичке групе изостају само у *Божјићним њесмама* – у њиховом случају се може претпоставити да је религиозни оквир песама утицао на одсуство деминутива и хипокористика.

Лексеме од којих се у анализираним текстовима за децу изводе деминутиви могу се различито груписати у категорије према своме значењу, а једна од класификација могла би да покаже како су то имена: 1. делова тела (*недарца, очице, ручице; крвца, срдашце*), 2. људских бића и родбинских

⁴ Ипак, разуме се, присуство именица субјективне оцене не може се сматрати *ексклузивном* одликом *романтичарске* песме (уп. нпр. Ранђеловић 2014).

⁵ Табеларни приказ одабраних и репрезентативних примера из предзмајевских текстова налази се на следећем линку: <https://sufiksalne-izvedenice-odabrani-primeri.tiiny.site/>

односа (нпр. *бра̄ѣац*, *Видица*, *де̄шѣнце*, *ђаче*, *уја*), 3. биљака, њихових делова и животиња (*ѣранчица*, *ја̄ѣа*, *јелѣнце*, *славујак*), 4. појмова који се везују за неживу природу (*камичак*, *ноћца*, *сунашѣце*), 5. предмета (*вре̄шѣнце*, *звонѣце*, *кућѣрак*, *лӯшчица*, *фрулица*), 6. религијских појмова (*анђѣлчић*, *крс̄ѣић*, *црквица*), 7. апстрактних појмова (*дрижица*). У оваквој класификацији забележених деминутива реч је, разуме се, о доминантама, па немали број примера оваквом покушају категоризације измиче (*бољѣшѣца*, *ѣлагѣа*, *осмејак*, *селанѣце*, *ѣварка* итд.).

Занимљиво је да су све наведене тематске групе – изузев последње две – блиске раном дечјем речнику (уп. Вукомановић Растегорац 2022: 111–112). Такође, на овом месту ваља кратко прокоментарисати два примера: /гробѣћ/ и /дангубѣца/. Наиме, ако се узме у обзир то да се деминутивним (и хипокористичним) формама исказује и позитиван став према ентитету који означава, онда се ове две изведенице могу узети као нека врста творбено-семантичког оксиморона. Јер, оне овде исказују позитиван однос према појмовима који иначе носе негативне конотације: „дангубѣти” је синоним за лѣнѣарење које се не може сматрати, макар у основном значењу, позитивном „активношћу”, док помен „гроба” носи негативне конотације умирања. Ипак, ови негативно сенчени појмови „припитомљени” су, на шта и указују деминутивне форме: „дангубѣца” се односи на малу дубу, а не на дете или човека који траћи драгоцено време, док гроб који се помиње није било чији – већ гроб у којем почива рано преминула ћѣрка лѣрског ја. У другом случају, могуће је, дакако, и такво читање деминутива које претпоставља да је реч (само) о малом гробу, а не о неком који је посебно драг.

Аугментативи и пејоративи се, за разлику од деминутива и хипокористика, јављају у веома ограниченом броју примера. У њиховој творби најфреквентији је наставак /-ина/, док су остали ту по изузетку: *зѣиковѣчина*, *обѣлаѣина* и (*х*)*олујина*, *књѣжурѣина* и *маѣлушѣина*, те сасвим усамљено *совуљаѣа*. Занимљиво је да, у поређењу са романтичарском поезијом за одрасле, песништво за децу користи ужи репертоар суфикса којима се граде аугментативи и пејоративи (уп. Ристић 1969: 260), али да је и у једном и у другом корпусу више него неравноправан статус именица деминутива и хипокористика наспрам аугментатива и пејоратива – у корист првих.

2.2. НЕОЧЕКИВАНО ПРИСУСТВО: *НОМИНА АБСТРАКТА*. У употреби апстрактних именица предњаче Ј. Сундѣчић, П. Деспотовић, Ћ. Рајковић и Љ. Ненадовић, а присутне су и код већине осталих аутора: почев од З. Орфелина, налазимо их и у *Божѣићним ѣсмама*, па све до песама из часописа *Голуб*. Најпродуктивнији суфикси су /-ост/ и /-ство/, за њима следе /-ина/ и /-ота/, док се остали јављају маргинално, у по једној или двама лексемама.

За нас је овде интересантан контекст у којем се јављају примери употребе руског/рускословенског суфикса /-ество/. У *Божјићним ђесмама* он је честица доминантно коришћеног идиома, прилагођеног религиозној природи текста: „Исхсъ [..] / Спасетъ мѣръ / $\overline{\text{С}}$ преисподнаго ада, / Силою Божества” (БП 12); „Мѣръ, врагъ, похотъ истребѣтса [..] / Крѣпостію Божества” (БП 14). Код Јована Сундечића, међутим, у песми „Циганинъ царъ” руски/рускословенски лик служи да се њиме означи човек који припада групи са социјалне маргине (Циганин), а који је у простору песничке имагинације постављен за цара. Док пролазе кроз „гору чарну” пуну „горостасног рашћа”, већници смерно питају владара: „Чем’ се тако диви / Величество ваше!?” (ЈСд 88), али се то очекивање узвишеног одговора хумористично преобраћа у баналну реалност Циганинове перцепције, која у свему томе види само колико би угља ово дрвеће могло дати.

Највећи број *nomina abstracta* означава унутрашње особине дића, које су на широј равни контрастиране: *чедносѣ* и *злоћа*, *мудросѣ* и *лудосѣ*, *ѣоргосѣ* и *смерносѣ* (донекле и *леѣоѣ* и *руѣоба*). Тако оне посредују систем вредности, врлина и мана, који се младом читаоцу често и доста експлицитно преноси кроз текст. Међу врлинама су истакнуте и *блаѣодарносѣ* и *кроѣкосѣ*, *невиносѣ* и *ѣослушносѣ*, *ѣрѣљевосѣ* и *шѣедроѣ*, при чему нарочито потоња обликом и местом на коме се појављује (*Божјиће ђесме*) указује на то да је етичко обликовање предзмајевског песничког света утемељено у православљу. Ипак, *nomina abstracta* не посредују само појмове који се могу довести у везу са моралним обликовањем детета: ту су називи визуелних и густативних квалитета (*зеленило*, *љуѣина*), осећања и стања (*радосѣ*, *самоћа*), етапа у животном развоју (*деѣињсѣво*, *сѣаросѣ*), временских димензија (*ѣрошлосѣ*, *будућносѣ*, *вечносѣ*) и просторних равни и одређења (*висина*, *губина*, *даљина*). У овој групи именица постоје и оне које се не могу сврстати ни у једну од наведених скупина – нпр. *народносѣ* и *браѣимсѣво* – али се из њиховог присуства посредно ишчитава историјски контекст у којем буђење националне свести и заједништво имају значајну друштвену улогу.

2.3. УМЕРЕНО ПРИСУСТВО: *NOMINA ACTIONIS*, *NOMINA AGENTIS* И *NOMINA ACTORIS*. Код именица које означавају радњу, најпродуктивнији суфикси су /-је/ и /-ѣ/. Међу њима није лако извршити семантичку класификацију, али начин њиховог присуства у контексту предзмајевског песништва сугерише два закључка. Најпре, извесно је да део њих припада сфери религије: *васкрсење*, *искушење*, *ѣреѣрешење*, *сѣрадање* и др. Док су наведене лексеме присутне код П. Деспотовића значењски блиске хришћанском погледу на свет, поједине лексеме овог оквира маркиране и рускословенским суфиксом /-ије/ – *Ваведеније*, *ѣклоњеније*, *умиљеније* – присутне су код њега и у *Божјићним*

йесмама. У корпусу се јављају и именице ове групе које се користе за метафоризацију живота као *дорбе* или *йловидбе*, при чему се у представљању тог живота слика *йобеда*, али не на рачун заборава *йлача* и *шӯуовања*, који животну дорбу чине неизвесном, заједно са *омразама* и *осудама*, *слушњама* и *сумњама*.

Називи вршилаца радње и ималаца занимања релативно се често појављују у предзмајевској поезији. У првој групи најпродуктивнији су суфикси */-тељ/* и */-ник/*, а у другој */-ар/* и */-ник/*. Осим занимања која су и данас честа (*лекар*, *ловац*, *морнар*, *чувар*), у овим групама именица јасно се издвајају оне које примарно припадају религиозном контексту: *женик* и *свешћеник*, *свешћишељ* и *сћворишељ*, *звездар*, *йасћир* и *йусћињик* (тј. пустињак), али су ту и они који припадају простору школе (*ученик*, *учишељ*, *настџавник*, *иншћекћор*), односно породице (*родишељ*, *хранишељ*). Такође, приметно је присуство именица које указују на класни распон у друштву (*владар* и *йосћодар* наспрам *йросјака*), као и оних које носе негативне конотације у моралном смислу (*варалица*, *клевећник*, данас архаични *ойадник* и *увредишељ*). Посредно, они оцртавају простор у којем се мали читалац предзмајевског песништва креће: између цркве, школе и дома, а уз перцепцију друштвене неједнакости, која представља посебан изазов за разумевање, и морално проблематичних фигура у друштвеном пољу.

2.4. НА РУБУ КОРПУСА: *NOMINA ATRIBUTIVA* И *NOMINA FEMINATIVA*; *NOMINA LOCI* И *NOMINA COLLECTIVA*. Најфреквентнији суфикс за грађење *nomina attributiva* у нашем корпусу је */-ац/*, док су остали суфикси далеко ређи; кад је реч о фемининативима, убедљиво су најчешћи они који се граде суфиксом */-ица/*. Слично стање забележено је и у романтичарској поезији за одрасле (Ристић 1969: 290): знатно мањи број именица женског рода у односу на именице мушког, при чему је највише изведеница женског рода творено уз помоћ суфикса */-ица/*.

У складу са наглашеним дидактизмом предзмајевског песништва у проматраним стиховима налазимо *nomina attributiva* која у значајној мери формирају црно-белу слику света: с једне стране ће се наћи *мудрац* и *мученик*, а насупрот њима представници лоших особина које човек може да поседује – *ждеравац* и *лењивац*, *йвргица* и *улизица* итд. Томе би ваљало додати да се, понајпре у стиховима 3. Орфелина и Љ. Ненадовића, појављују и називи женки животиња: код првог *ладудица*, *йуска* и *квочка*, *йајка* и *сојка*, код другог *лавица* и *лисица*. Њихова функција у овим текстовима је различита: код Орфелина животиње су ту да употпуне слику идиличног склада у свету природе, док их Ненадовић користи у маниру баснописца, као оличења појединих људских особина.

Кад је реч о именицама које означавају места, најбројније су оне са суфиксом /-иште/, док се збирне именице најчешће граде суфиксима /-је/ и /-ад/, при чему је њихова фреквенција ванредно мала. Као и неке од претходно анализираних група именица, *potina loci* указују на простор којим се креће предзмајевска песма (од *пољане* и *иџралишиџа* до *училишиџа* и *исџоснице*), при чему је занимљиво да се поједини називи користе метафорично. Ћ. Рајковић тако читав свет види као место за наше *џреноћишиџе*, па стога од њега не треба тражити удобност – тек „Кадъ светъ оваџ дьо д’ станакъ нашъ вечитый, / Могли дь се гдишто нанъ и потужити” (ЋР 30). Комплементарно томе је становиште Ј. Сундечића, који рај види као место истинског постојања, а њега у једном стиху назива *божјом жиџнициом* (ПД 20). Код збирних именица је очекивано присуство оних које означавају биљке, животиње и људе (*цвеће*, *јањчад*, *браћа* и сл.), а – из данашње перспективе – нешто мање *џробље*, које у дирљивим стиховима о малој Види више пута спомиње Ј. Суботић. С аспекта творбе речи пажњу привлачи рускословенски суфикс /-ија/, присутан у *Божџићним џесмама* и лексеми *браџија*, што се може разумети као резултат утицаја идејне и тематске усмерености текста.

2.5. КОНКУРЕНЦИЈА ИМЕНИЧКИХ СУФИКСА. У предзмајевском песништву није занемарљив број примера који илуструју коегзистенцију именичких суфикса; додатно, како су деминутиви и хипокористици значењски блиски, као конкурентни у ширем смислу могу се посматрати и такви примери. Овде ваља додати да у појединим случајевима долази и до конкуренције већег броја суфикса, па тако у корпусу налазимо, рецимо, *злоба* : *злосџ* : *злоћа*, док се посебно истиче конкуренција хипокористичких суфикса у примерима *браџа* : *брајан* : *браџац* : *браџашац* : *брале*. Конкуренција суфикса присутна је понекад и у једном истом рукопису, при чему је њихово постојање призовано различитим разлозима: присуство рускословенских суфикса у примерима типа *Вавегеније* или *џоклоњеније* по правилу призива религиозна природа текста (код Ј. Сундечића, П. Деспотовића и у *Божџићним џесмама*), али овде ваља дописати и разлоге формалног песничког обликовања – риме и ритма – који диктирају употребу појединих облика: Милованов користи *џџичицу*, а не *џџиче*, јер је римује са осталим деминутивима на крајевима строфа, док одабир речи *самосџ* или речи *самоћа* код Рајковића утиче и на метрички лик песме. Коначно, може се претпоставити да се понекад одабир врши и по принципу давања предности поетизму наспрам немаркиране лексеме (нпр. *милосџ* – *милоџа*).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да сумирамо – спроведена анализа показује следеће.

3.1. Потврђено је снажно присуство деминутива и хипокористика – од *Мелодије* 3. Орфелина до *Голуба*, уз изузетак *Божихних њесама*. Ове лексеме најчешће се изводе од назива ентитета који су блиски раном дечјем искуству и речнику (изузев појединих религијских и апстрактних појмова). Присуство аугментатива и пејоратива је пак маргинално, највероватније због негативних конотација које носе са собом.

3.2. Насупрот очекивањима, значајно је присуство *nomina abstracta*, које бележимо и у *Мелодији* Захарије Орфелина и код аутора дечје поезије у другој половини XIX века. У највећој мери оне означавају (не)пожељне унутрашње особине бића, које кроз контрастирање у простору песме посредују и одређени систем вредности који дете усваја, а спорадично су присутне и оне из којих се наслућује друштвено-историјски контекст у којем су песме настале.

3.3. У предзмајевској поезији су умерено присутне творбено-семантичке групе именица *nomina actionis*, *nomina agentis*, *nomina actoris*. Кроз њих су, између осталог, исцртане и границе дечјег света у овим песмама: најважнија места у њему заузимају црква, школа и породични дом, али и перцепција и разумевање друштвене неједнакости.

3.4. *Nomina attributiva*, *nomina feminativa*, *nomina loci* и *nomina collectiva* веома су ретке. Тамо где се појављују, *nomina attributiva* одржавају доста оштре опозиције унутар света песме, док *nomina feminativa* на занимљив начин показују две врсте певања о природи код предзмајеваца – оног аркадијског и оног поучног карактера.

3.5. Конкуренција именичких суфикса у проматраним текстовима је умерено присутна и одвија на линији *облик који њрипада српском језику* : *облик који њрипада рускословенском наслеђу*, а спорадично се остварује између немаркиране лексеме и поетизма. Рускословенски облици се јављају у *Божихним њесмама* и код Петра Деспотовића – у оним рукописима који носе изражен религиозни тон – а селекција лексема може да буде повезана и с разлозима песничке форме: с образовањем риме или ритма.

Кад се све наведено узме у обзир, чини се очигледним да предзмајевска поезија настаје у специфичном укрштају тежње да се језик песме приближи младом реципијенту и да му се кроз стих пренесе одређена визија света, сусрету историјских језичких прилика и поетичких намера, као и стицају друштвено-историјских околности. Пропорција ових утицаја је управо оно што одређени период чини особеним, па се на тој разини могу проматрати и исцртавати даље линије развоја језика српског песништва намењеног деци.

ВУКОВИЋ, Novo. *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica: Unireks, 1996.

Vladimir M. Vukomanović Rastegorac

SUFFIXAL DERIVATIVES IN PRE-ZMAJ POETRY FOR CHILDREN AND YOUTH

Summary

Although poetry for children in the period before Jovan Jovanovic Zmaj has an important place in the history of Serbian children's literature, it has rarely been the subject of study. The aim of this paper is to describe formation models in the derivation of suffixed nouns on a selected corpus of texts and to point out the dominant tendencies in this regard. The analysis shows: 1) an expectedly high degree of presence of diminutives and hypocoristics, 2) an unexpectedly significant presence of abstract nouns when considering the assumed age of the recipient, 3) a moderate presence of competition of noun suffixes. Additionally, looking at these aspects of the poems indicates that they are created at a specific intersection of the desire to bring the language of the poem closer to the recipient and to convey a certain vision of the world through the verse, at the meeting of historical linguistic circumstances and the poetic intentions of the author.

Keywords: word formation, poetry, children's literature, XIX century.

University of Belgrade
Faculty of Education